

*Бех І.Д.*, доктор психол. наук,  
дійсний член НАПН України,  
директор Інституту проблем  
виховання НАПН України

## ОСОБИСТІТЬ У ВІКОВОМУ ОНТОГЕНЕЗИ

Актуальність цієї статті обумовлена насамперед реаліями, пов'язаними з життям осіб зрілого віку. Тут виникає ряд проблем як широкого соціального, так і, власне, суб'єктивного характеру. Ці проблеми стосуються, якщо говорити узагальнено, специфіки тих цінностей, які властиві літнім людям і які визначають сенс їхнього життя. Щоб сформулювати певні інноваційні положення у цьому плані, слід володіти по-справжньому універсальними знаннями: з фізіології, соціології, психології, педагогіки.

З огляду на це нами вичленені ключові питання як своєрідні сигнали душевної картини людей зрілого віку. Насамперед інтерес представляє життя у сприйнятті особистості зрілого віку та соціальна ситуація у якій вона перебуває. Сповна доцільним є розкриття сімейних і особистих відносин у зрілому віці. Останні підтримують благополуччя цих людей, або викликають психічні (і не тільки) ускладнення. Тут важливо – чи приймає по-людяному молодше покоління старших осіб. У цьому зв'язку необхідне розуміння специфіки спілкування: його ціннісна спрямованість, орієнтація на минуле, теперішнє та майбутнє.

Перелічені проблемні аспекти безпосередньо пов'язані з психологічною характеристикою осіб зрілого віку. Важливою у цьому контексті видається розкриття центральної інтенції та смислу життєвих перепитій літніх людей.

**Ключові слова:** особисті відносини, особистість зрілого віку, психологія зрілої особистості, сімейні відносини, смисли життя, спілкування зрілих особистостей.

*Постановка проблеми та її актуальність.* Розвиток людини на протязі всього її життя – проблема не лише наукова, а й соціальна, оскільки йдеться про всебічне нормативне забезпечення цього процесу. Щоб зрозуміти траєкторію життя у зрілі роки, слід починати з перемін, які характерні для конкретної вікової когорти, включаючи пов'язані з розвитком тенденції, спільні для всієї цієї групи людей.

Погляд на розвиток у період середньої зрілості забезпечує історичну перспективу, необхідну для розуміння того, як з роками у людини змінюється ставлення до дітей, рідних, ровесників, до самої себе та суспільства. Зазначене має прояснити питання – принципово важливе для усвідомлення сутності процесу означеного розвитку – відбувається він безперервно чи стрибкоподібно.

Особливо це стосується особистісного розвитку людини у віковому діапазоні. Чи відбувається цей розвиток таким чином, що різні форми поведінки поступово нашаровуються одна на одну, накопичуючись кількісно? Чи згаданий розвиток має ступеневий характер, причому кожний його стан відображає появу різних форм поведінки, які відрізняються одна від одної якісно?

Актуальним сегментом заявленої проблеми є й зняття стереотипів стосовно явища старіння. Річ у тім, що багато хто вважає перспективу настільки похмурою, що прагне взагалі нічого не знати про неї. Деяким молодим людям видається, що старість – це стан напівіснування.

*Аналіз досліджень і публікацій.* Сучасні дослідження проблем осіб зрілого віку ґрунтуються на традиції започаткованій класичним науковим доробком Е.Ериксона, Г.Крайга, Г.Олпорта, , К.Юнга. У більшій чи меншій мірі ці автори орієнтувались на принцип соціодетермінізму, який втілюється у теорію соціального наочіння А.Бандури. Згідно його позиції, люди здатні передбачати, яка поведінка є правильною в тих чи інших умовах і що може

трапитися у результаті певних дій. Тож теорія соціального наuczіння велику роль у керівництві поведінкою надає свідомому мисленню.

Згодом означена теорія знайшла істотне доповнення положенням С.Рубинштейна про опосередкованість дії зовнішніх причин внутрішніми умовами та значенням самосвідомості у формуванні «внутрішніх інстанцій» (Д.Ельконін та О.Леонтьєв).

Нині досить відомими є праці Є.Базики, О.Березіної, В.Грубляка у галузі психологічних проблем старіння та самотності у похилому віці. Дослідженнями О.Коваленко, О.Краснова виявлено специфіку комунікативних і організаторських схильностей осіб похилого віку. Значний інтерес представляють роботи О.Лідерс та І.Малкіної-Пих стосовно криз похилого віку.

Разом з тим нині є потреба у поглибленні досліджень психосоціального благополуччя–неблагополуччя літніх людей у сучасних соціокультурних умовах.

*Мета статті:* на основі вичлененої центральної інтенції осіб зрілого віку – орієнтації на філософсько-релігійний сенс життя представити цілісну соціально-ситуаційну і особистісно-комунікативну «картину життя» на аналізованій нами стадії.

*Виклад основного матеріалу.* Нині спостерігається досить сильний спалах інтересу до проблем зрілого віку. Цей інтерес частково пов'язаний з загрозою психічного розладу і емоційного нездоров'я, до якого прямо дотичні усі народи, а переважно з бажанням виявити у пересічних людей спільну ціннісну основу для побудови більш мирного суспільства на землі.

Зріла людина, як активний суб'єкт основних суспільно значущих соціальних відносин, володіє доволі ясним Я-образом, за допомогою якого вона не тільки будує своє життя за певними масовими зразками, а й прагне

бути унікальним індивідом, наповнювати будь-які суспільні справи своєю оригінальністю. Така людина не пригнічена дрібними помилками і не змішує культурні звичаї з базовою особистою моральністю, хоча, звичайно, людина приймає окремі стандарти своєї культури, які вибирає як відповідні своєму Я-ідеалу.

Можна констатувати, що для зрілої людини життя – це щось набагато більше, ніж їжа, питво, безпечність. Достойне життя більше всього того, що прямо чи навіть опосередковано можливо віднести до інстинктів чи потягів. Тож йдеться про власне людський спосіб її існування. Все ж сучасні реалії життя зрілої особистості далеко не завжди райдужні. Річ у тім, що суспільні благодійні сили на даний час не відзначаються тотальністю, не лише щодо літньої популяції, а й щодо молодих потужних у всіх відношеннях когорт.

Особистість, яка в результаті свого віку втратила соціальну роль певного фахівця, все ж перебуває у досить розгалуженій системі інших соціальних зв'язків. Користуючись медичними послугами, перебуваючи у сфері різноманітного побутового обслуговування, отримуючи певні види матеріальної допомоги тощо, вона вступає у ті чи інші комунікативно-вчинкові відносини. І далеко не завжди отримує від них душевне задоволення.

Однією з істотних причин такої ситуації є незнання, нерозуміння молодшим поколінням фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних особливостей людей літнього віку, невміння (а то й небажання) враховувати їхню вікову специфіку. Звідси й широка конфліктогенність. Означене повідомлення ми розглядаємо як пропедевтичну модель, що має трансформуватися у особливу наукову галузь, практична реалізація якої покращить життя і світосприйняття літніх людей.

Предмет нашого розгляду це люди, які знаходяться на межі середньої зрілості (60-70 років). Особи цієї вікової групи можуть розглядати цей

життєвий етап як час реалізації своїх можливостей або ж як період незадоволеності, внутрішнього сум'яття і депресії. Погляд людини на цей свій вік може бути обумовлений економічними умовами життя, соціальним положенням і особливостями того часу, у якому їй довелося жити.

### *І. Життя у сприйнятті особистості зрілого віку*

Пізня зрілість – це час коли люди оглядаються назад і переглядають свої життєві рішення, згадують про свої досягнення і невдачі. Практично у всіх культурах цей період знаменує початок старості, коли людину мучать багаточисельні нужди: доводиться пристосовуватися до того, що знижуються фізичні сили і погіршується здоров'я, до самотнього образу життя і більш скромного матеріального становища, до смертей рідних і близьких, а також до встановлення відносин з людьми свого віку. Для похилої людини важлива здатність до інтеграції, коли вона охоплює все своє життя і твердо може сказати собі: «Я задоволена». Невідворотність смерті для таких людей не пов'язується з сильним страхом, оскільки вони вбачають продовження себе або в нащадках, або у творчих досягненнях. Лише у цьому віці приходить дійсна зрілість і корисне почуття мудрості прожитих літ.

На протилежному полюсі знаходяться люди, які ставляться до свого життя як до череди нереалізованих можливостей і помилок. Тепер вони усвідомлюють, що вже досить пізно починати все спочатку чи шукати якісь нові шляхи, щоб відчути цілісність свого «Я». Вичленяють два типи настрою у роздратованих і обурених похилих людей: співжалість про те, що життя неможливо прожити по-новому й заперечення власних недоліків шляхом проекції їх на зовнішній світ.

Літні люди приділяють багато часу оцінці того, який загальний результат їхніх життєвих зусиль, але вони усе ще хочуть зберігати свій напрям, хоча їхня активність й повинна бути значною мірою скорочена. Мета тепер може бути досить скромною. «Величезне соціальне марнотратство –

відсікати літніх людей (які знаходяться на пенсії чи в ізоляції) від їхнього напрямку розвитку. Порою вони уже не здатні до широко значущих громадянських дій, але можуть з користю проводити час, збираючи в ціле своє знання життя і продовжуючи пошуки його влаштування у світоглядних розмірковуваннях» [10; 345].

## *II. Соціальна ситуація особистості зрілого віку*

Цей віковий етап представляє собою важливий перехідний період. Перейшовши через 60-річний рубіж, більшість людей повинні почати пристосовуватися до нової рольової структури, пробуючи впоратися з втратами і використати вигоди цього етапу. У цьому віці часто скорочуються доходи (у зв'язку з виходом на пенсію чи переходом на неповний робочий день), а друзів і колег стає все менше. Очікування суспільства до цієї вікової категорії, часто нижчі, ніж до більш молодих людей – від них очікують меншої енергійності, незалежності і творчої активності. Зазначимо, що подібна соціальна реакція не завжди виправдана: вона може деморалізувати похилих людей, особливо тих, хто практично ще здоровий. Багато хто реагує на ці занижені очікування зниженням темпу власного життя.

Для багатьох людей вихід на пенсію виявляється одним з найзначущіших змін статусу. Праця забезпечує людину реальним підґрунтям для планування своїх повсякденних справ. Нею визначають коло людей, що регулярно зустрічаються. Вона також визначає ролі і функції людини і впливає на формування її ідентичності. Цими факторами визначаються деякі причини, за яких вихід на пенсію може вимагати значної перебудови особистості й образу життя.

Вихід на пенсію пов'язаний не лише з появою більшої кількості вільного часу. Люди змушені приймати важливі рішення, вести важкі переговори й виробляти способи впоратися з труднощами, які відповідають їхній особистій системі цінностей: фактично, кожна людина створює свою

власну соціальну реальність. Легкість, з якою людина приймає нову роль залежить від ряду факторів. Звично, якщо вихід на пенсію пов'язаний з різкими змінами в житті людини чи якщо її ідентичність тісно пов'язана з професійною роллю, переїни переносяться важко.

### *III. Сімейні й особисті відносини у зрілому віці*

Як і на будь-якому іншому етапі життя, у цей період роль і обов'язки людини, а також ступінь її задоволеності життям, визначаються у соціальному контексті її сім'ї і особистих відносин. Нині цей соціальний контекст однаково мінливий як для молодих, так і для похилих людей. Родинні (у цей час) зв'язки стають все більш складними. Для більшості людей прямі батьківські обов'язки – якщо, звичайно, вони у них були – припиняються. У середньому, похилі подружні пари повідомляють про більше задоволення шлюбом після того, як їхні діти, що стали дорослими, починають жити відокремлено. Першопочатково можуть виникати певні складності, тому що, коли не відволікають ні діти, ні робота, людям потрібно по-новому вчитися жити вдвох. Але більшість пар, що виростили дітей і зберегли шлюб, стверджують, що відчувають менше напруження і більш сильне почуття задоволеності й гармонії. Крім того, такі пари часто говорять, що шлюб став займати більш важливе місце в їхньому емоційному житті. Він став для них джерелом втіхи, підтримки і душевної близькості.

Не дивлячись на високу мобільність і соціальні переїни в суспільстві, більшість похилих людей стверджують, що відносно часто контактують з дітьми і внуками – якщо не особисто, то хоча б по телефону. Вони продовжують відчувати, що зобов'язані допомагати дітям у випадку необхідності, але при цьому не прагнуть втручатися у їхнє життя.

Батьки часто надають своїм дітям різнобічну допомогу, від матеріальної підтримки і догляду за дітьми до порад.

Внуки часто виступають однією з найбільших радостей цього періоду. Ряд досліджень продемонстрували, що у багатьох дідусів і бабусь виникають міцні дружні стосунки з внуками. Така прихильність є результатом регулярних контактів і лежить в основі близьких відносин. За минулі декілька десятиліть звичні структури родинних відносин піддавались різного роду випробуванням на міцність і переміни. Особливо ускладнив родинні відносини високий рівень розлучень і повторних шлюбів. Недивно, що бабусі й дідусі часто мають особливо близькі взаємини з тими внуками, які після розлучення залишилися з їхнім сином чи дочкою. Деякі бабусі й дідусі відчують особливу важливість своєї ролі у збереженні стабільності і моральних критеріїв у період розколу у сім'ї.

У літніх людей може спостерігатися важлива тенденція. Якщо у них зберігаються ті чи інші види соціально продуктивної діяльності, які переважають над пасивністю, то проявляється почуття піклування. Піклування походить від розуміння, що хтось чи щось має значення; воно є психологічною протилежністю байдужості і апатії. Як основне досягнення періоду середньої зрілості, піклування являє собою не лише почуттям повинності, але і природним бажанням зробити свій внесок у життя майбутніх поколінь. Ті літні люди, кому не вдається стати продуктивними, поступово переходять у стан поглиненості собою, за якої основним предметом піклування виступають особисті потреби і зручності. Ці люди не піклуються ні про кого і ні про що, вони лише потурають своїм бажанням. З втратою продуктивності припиняється функціонування особистості як діяльного члена суспільства – життя перетворюється в задоволення власних нужд, збіднюються міжособистісні відносини. Це явище – «криза старшого віку». Вона виражається у почутті безнадії, безглуздості життя.

#### ***IV. Специфіка спілкування особистості зрілого віку***

Міжособистісні спілкування зумовлюють життєдіяльність осіб зрілого віку. Завдяки якісному спілкуванню літня людина включається до більш-

менш широких соціальних зв'язків, у неї знижуються темпи старіння, покращується фізичне здоров'я, що в цілому зумовлює вищий рівень її життя. Таке спілкування загалом відіграє провідну роль у зрілому віці. Це засіб, за допомогою якого старіння стає саме соціальним процесом, а не лише фізіологічним або психологічним.

Відомо, що негативні настанови, шаблони щодо старості сприяють виникненню в осіб цього віку негативного ставлення до себе, зосередженості на помилках, що відображається на всій системі їхньої життєдіяльності, на їхній мотивації досягнень. Подолати такі настанови можна в процесі міжособистісного спілкування.

«Міжособистісне спілкування осіб зрілого віку є процесом їхнього безпосереднього спілкування, у результаті якого формуються, змінюються міжособистісні стосунки, позитивні емоційні прояви, що характеризує його продуктивний розвиток. Все ж воно може супроводжуватися й негативними емоційними реакціями (незадоволенням, антипатією, ненавистю тощо)» [7; 138].

У міжособистісному спілкуванні (на відміну від ділового, професійного) увага особи зрілого віку зосереджена на особистості партнера, вік якого може бути рівним. Саме в такому спілкуванні літня людина може виявити свій комунікативний потенціал. Вступаючи в нього, вона орієнтується на власні внутрішні сили й цінності. Серед компонентів міжособистісного спілкування осіб зрілого віку виділяють емоційний, що передбачає обмін емоціями, переживаннями, пізнавальний як процес взаємного пізнання партнерами один одного й поведінковий, який втілюється в сукупності дій з реалізації процесу спілкування. Емоційний компонент міжособистісного спілкування є ядром особистості у ставленні до тих осіб, з якими вона повсякденно взаємодіє.

Спілкування багато в чому визначає емоційний стан літньої особи. Його дефіцит у випадку самотнього проживання, як і ситуативне гіперспілкування в умовах будинку-інтернату, негативно впливає на емоційний стан особи. Якщо її потреба в міжособистісному спілкуванні не задовольняється, вона відчуває тривогу й стурбованість, стає схильною до депресії, страждає від самотності. Полегшити переживання самотності в літньому віці і жінкам, і чоловікам допомагають розмови саме із жінками.

### *V. Психологічна характеристика осіб зрілого віку*

- Зріла особистість має більше підстав до негативних переживань, зокрема страждань (за себе, проблеми здоров'я та за своїх рідних).
- Егоцентризм більшою мірою властивий зрілому віку. (Через розрив соціальних відносин).
- У людей зрілого віку часто проявляються невротичні симптоми.
- Часто особистість зрілого віку ставить надмірні вимоги іншим. Звідси виникнення конфліктних ситуацій і зон.
- Особистості зрілого віку часто втрачають функцію бути моделями розвитку (для рідних, близького оточення). Спостерігається певне їх ігнорування у цьому плані. Це болісно ними переживається.
- Способи відповіді особистості зрілого віку на життєві проблеми можуть відхилятися від душевно ощадних. Виникає непорозуміння у взаєминах.
- У особистості зрілого віку спостерігається ефект «доброго часу», коли вони живуть теперішнім як минулим.
- Особистості зрілого віку багато часу приділяють оцінці того, який загальний результат їхніх життєвих зусиль, але вони усе ще хочуть зберігати високі домагання, хоча їхня активність мусить бути значною мірою знижена, скорочена. Певна мета може бути досить скромною. Усе ж видається великою соціальною розтратою – відсікати особистість зрілого віку (які вийшли на пенсію чи потрапили в

ізоляцію) від їхнього напряму розвитку. Ділитися, наприклад, своїм досвідом життя.

У середній зрілості може виникати психологічне явище підсумовування власного життя. Це особливе почуття відбувається через здатність людини оглянути усе своє минуле життя (включаючи шлюб, дітей і внуків, кар'єру, досягнення, соціальні відносини). Літні люди можуть бути у цілому задоволені собою, якістю прожитого життя.

На протилежному полюсі знаходяться люди, які ставляться до свого життя як до ланцюга нереалізованих можливостей і помилок. Тепер на схилі життя вони усвідомлюють, що вже досить пізно починати усе спочатку, чи шукати якісь нові шляхи, щоб відчуті цілісність свого «Я». Недолік чи відсутність підсумовування проявляється у цих людей у скритій боязні смерті, відчутті постійних невдач і занепокоєння тим, що «може трапитися».

- Ми повинні зважати й на те, що пошук релігійного сенсу життя підсилюється з віком і правильно ставитись до цього духовного явища.

## *VI. Центральна інтенція осіб зрілого віку*

Вибудовуючи науково правильні взаємини з особистістю зрілого віку, слід виходити з того, що у більшості людей є чотири центральні інтенції: орієнтація на задоволення, на успіх, на обов'язок (відповідальність), на філософсько-релігійний сенс життя. Якщо перші три орієнтації характерні для молодого і середнього вікових періодів, то остання є головною для осіб зрілого віку. При цьому орієнтація на філософсько-релігійний сенс життя супроводжується бажанням звільнення від життєвих стадій задоволення, успіху, обов'язку. Уточнимо, що задоволення – це позитивне емоційне переживання особистості від певних життєвих ситуацій, подій, діяльностей. Успіх асоціюється з різноманітними соціальними і професійними досягненнями. Обов'язок передбачає матеріальне забезпечення тих, хто його потребує.

## Смисл як ціннісний показник життєвих перипетій літньої людини

Вплив на життя людини багатьох подій, які відбуваються у середній зрілості, залежить переважно, від того смислу, який вона вкладає у ці події. Так, хтось може вважати вихід на пенсію сигналом кінця своєї корисності як продуктивного працівника чи безповоротної втрати головної частини власного професійного образу «Я» як водія грузовика, лікаря, педагога тощо.

Але для людини, яка не любила свою роботу на протязі тривалого часу, пенсія може означати і дещо інше. Для такої людини вихід на пенсію може бути і звільненням від скучної, рутинної роботи й необхідності підкорятися керівництву. Хвороби і різного роду фізичні порушення є однією з найтяжчих проблем, з якими доводиться мати справу у середній зрілості. Але й тут існують шляхи виходу з важкого становища.

Багато літніх людей як і раніше дивляться на життя з точки зору своїх можливостей, а не обмежень, що нав'язуються, і сподіваються у майбутньому стати мудрішими, вільнішими й ще більше радіти життю.

## Література

1. Архипова С.П. Освіта як елемент життєдіяльності людей літнього віку // С.П. Архипова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 13 (272). – Ч. IV. – С. 23-32.
2. Базика Є.Л. Психологічні особливості переживання кризи пізньої зрілості жінкам / Є.Л. Базика // Науковий вісник миколаївського державного університету : зб. наук. праць. – Випуск 21 : Серія «Психологічні науки». – Т. 1. – Миколаїв, МДУ ім. В.О.Сухомлинського. 2008. – С. 14-19.
3. Висьневская-Рошковска К. Новая жизнь после шести десяти / Кинга Висьневская-Рошковска ; пер. с польск. : [общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М. : Прогресс, 1989. – 263 с.

4. Грубляк В.Т. Психологічні особливості самотності в похилому віці / В.Т. Грубляк, В.В. Грубляк // Проблеми сучасної психології : зб. наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України ; [за ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 14. – С. 144-154.

5. Ермолаева М.В. Психология зрелого и позднего возрастов в вопросах и ответах : учебное пособие / Марина Валерьевна Ермолаева. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 280 с. – (Серия «Библиотека психолога»).

6. Коваленко О.Г. Дослідження комунікативних і організаторських схильностей осіб похилого віку / О.Г.Коваленко // Вісник Одеського національного університету. – Одеса : «Астропринт», 2013. – Т. 18. – Випуск 22. – Частина 2. – С. 80-87. – (Серія : Психологія).

7. Коваленко О.Г. Міжособистісне спілкування осіб похилого віку : психологічні аспекти : монографія / Олена Григорівна Коваленко. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2015. – 456 с.

8. Лидерс А.Г. Кризис пожилого возраста: гипотеза о его психологическом состоянии / А.Г. Лидерс // Психология зрелости и старения : ежеквартальный научно-практический журнал. – 2000. – № 2. – С. 6-11.

9. Мартинюк І.А. Психологічна допомога людям похилого віку, або практикум з геронтопсихології / Ірина Анатоліївна Мартинюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 32-38. – № 2. – С. 15-17.

10. Олпорт Г. Становление личности : Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.

11. Порсева Х.О. До проблеми активної адаптації людей похилого віку до пенсійного періоду / Х.О. Порсева // Психологія : збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова. – 2003. – Випуск 21. – С. 59-68.

12. Смульсон М.Л. Розуміння та інтерпретація особистості досвіду людьми похилого віку / М.Л. Смульсон // Соціально-психологічні чинники розумінні та інтерпретації особистості досвіду : монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2008. – С. 221-247.

### References

1. *Arkhipova S. P.* (2013). Osvita yak element zhyttiediiialnosti liudei litnoho viku S.P. Arkhypova [Education as an element of life of elderly people] // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka [Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University]. – № 13 (272). – Vol. IV. – p. 23-32. [In Ukrainian].

2. *Bazyka Ye.L.* (2008). Psykholohichni osoblyvosti Perezhyvannia kryzy piznoi zrilosti zhinkam [Psychological peculiarities of the crisis of late maturity of women] // Naukovyi visnyk mykolaivskoho derzhavnoho universytetu: zb. nauk. prats [Scientific Bulletin of the Mykolaiv State University: collection of scientific works]. – Vol. 21: Seriiia «Psykholohichni nauky». – Issue. 1. – (p. 14-19). Mykolaiv: MDU im. V.O.Sukhomlynskoho. [In Ukrainian].

3. *Visnevskaiia-Roshkovska K.* (1989). Novaia zhyzn posle shesti desiati [New life after sixty]. Moscow: Progress. – 263 p. [In Russian].

4. *Hrubliak V.T., Hrubliak V.V.* (2011). Psykholohichni osoblyvosti samotnosti v pokhylomu vitsi [Psychological features of loneliness of elderly people] // Problemy suchasnoi psykholohii: zb. naukovykh prats [Problems of modern psychology: collection of scientific works] (p. 144-154). Kamianets-Podilskyi: Aksioma. – Vol. 14. [In Ukrainian].

5. *Ermolaeva M.V.* (2004). Psikhologiiia zrelogo i pozdnego vozrastov v voprosakh i otvetakh [Psychology of mature and late ages in questions and answers]. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo psikhologo-sotsialnogo instituta; Voronezh: Izdatelstvo NPO «MODEK». – 280 p. [In Russian].

6. *Kovalenko O.G.* (2013). Doslidzhennia komunikatyvnykh i orhanizatorskykh skhylnostei osib pokhyloho viku [Research of communicative

and organizational inclinations of the elderly] // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of the Odessa National University (p. 80-87). – Odesa: «Astroprynt». – T. 18. – Vol. 22. – Part 2. [In Russian].

7. *Kovalenko O.H.* (2015). Mizhosobystisne spilkuвання osib pokhyloho viku: psykholohichni aspekty: monohrafiia [Interpersonal communication of elderly people: psychological aspects: monograph]. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny. – 456 p. [In Ukrainian].

8. *Liders A.G.* (2000). Krizis pozhylogo vozrasta: gipoteza o ego psikhologicheskomo sostoianii [The crisis of the elderly: Hypothesis on its psychological state] // Psikhologiiia zrelosti i stareniiia: ezhekvartalnyi nauchno-prakticheskii zhurnal [Psychology of Maturity and Aging: Quarterly Scientific and Practical Journal]. – № 2. – (p. 6-11). [In Ukrainian].

9. *Martyniuk I.A.* (2007). Psykholohichna dopomoha liudiam pokhyloho viku, abo praktykum z herontopsykholohii [Psychological help to elderly people, or a workshop on gerontopsychology] // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota [Practical Psychology and Social Work]. – № 1. – p. 32-38. – № 2. – p. 15-17. [In Ukrainian].

10. *Olport G.* (2002). Stanovlenie lichnosti: Izbrannyye trudy [Formation of personality: Selected works]. – Moscow: Smysl. – 462 s. [In Russian].

11. *Porseva Kh.O.* (2003). Do problemy aktyvnoi adaptatsii liudei pokhyloho viku do pensiinoho periodu [The problem of active adaptation of elderly people to the retirement period] // Psykholohiia: zbirnyk naukovykh prats [Psychology: collection of scientific works]. – Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. – Vol. 21. – p. 59-68. [In Ukrainian].

12. *Smulson M.L.* (2008). Rozuminnia ta interpretatsiia osobystosti dosvidu liudmy pokhyloho viku [Understanding and interpreting the personality of experience by elderly people] // Chepelieva N.V. (Ed.) Sotsialno-psykholohichni chynnyky rozuminni ta interpretatsii osobystosti dosvidu: monohrafiia (p. 221-247). Kyiv: Pedahohichna dumka. [In Ukrainian].

Актуальность настоящей статьи обусловлена в первую очередь реалиями, связанными с жизнью лиц зрелого возраста. Здесь возникает ряд проблем как широкого социального, так и, собственно, субъективного характера. Эти проблемы касаются, если говорить обобщенно, специфики тех ценностей, какие свойственны пожилым людям и которые определяют смысл их жизни. Чтобы сформулировать определённые инновационные положения в этом плане, следует владеть по-настоящему универсальными знаниями: по физиологии, социологии, психологии, педагогике.

Учитывая это, нами вычленены ключевые вопросы как своеобразные сигналы душевной картины людей зрелого возраста. В первую очередь интерес представляет жизнь в восприятии личности зрелого возраста и социальная ситуация в которой она находится. Сполна целесообразным является раскрытие семейных и личных отношений в зрелом возрасте. Последние поддерживают благополучие этих людей, или вызывают психические (и не только) осложнения. Здесь важно – принимает ли по-человечески младшее поколение старших лиц. В этой связи необходимо понимание специфики общения: его ценностная направленность, ориентация на прошлое, нынешнее и будущее.

Перечисленные проблемные аспекты непосредственно связаны с психологической характеристикой лиц зрелого возраста. Важным в этом контексте выдается раскрытие центральной интенции и смысла жизненных перипетий пожилых людей.

**Ключевые слова:** личные отношения, личность зрелого возраста, психология зрелой личности, семейные отношения, смыслы жизни, общение зрелых личностей.

The significance of this article is due to realities related to life of elderly people. There is a number of problems both social and subjective nature. In

general, these problems concern the specifics of elderly people's which determine the meaning of their lives. In order to formulate certain innovative provisions, person should have truly universal knowledge of: physiology, sociology, psychology, and pedagogy.

In view of this, the key issues as peculiar signals of the mental picture of elderly people have been highlighted. First of all, the author focuses on life of elderly people and their social situation. It is expedient to disclose family and personal relationships of the elderly people that maintain their well-being or cause mental (and not only) problems. It is important whether the younger generation treat them with respect. Therefore, the specifics of communication should be understood: its value orientation, orientation to the past, present and future.

The listed problem aspects are directly related to the psychological characteristics of the elderly people. In this context, disclosure of the central intention and meaning of life elderly people are the essential points.

**Key words:** personal relations, elderly people, psychology of elderly person, family relations, meanings of life, communication of mature personality.